

מתחת לפני השטח

נעמי טנהאוזר משוחחת עם נטע אלקיים בעקבות פעולתה 'אלקודס' (מרחבא) במסגרת "מנופים" – אירועי פתיחת עונת התערוכות בירושלים

נעמי טנהאוזר: נטע, בשבוע שעבר באירוע הפתיחה של "מנופים", עשית פעולת פרפורמנס בה שתלת פרחים צבעוניים וכתבת בעזרתם את המילה הערבית 'מרחבא'. השם של הפעולה היה 'אלקודס'. מדוע?

נטע אלקיים: המניע לפעולה היה חוויה שעברתי. לפני כחודש ביום חם במיוחד נסענו אבי ואני על רחוב המלך ג'ורג'. כשהיגענו לצומת של גן הפעמון ראינו פועלים ערבים עובדים בשמש הקופחת, ושותלים את המילה 'ישראל' בעברית. אפילו אבי, שבדרך כלל אינו מזדהה עם המיעוט הערבי שם לב לאירוניה שבעניין. כשהוזמנתי לעשות פעולה ברחבת המשביר לצרכן בירושלים הגשתי הצעה בה אני, אדם דובר עברית, אשתול פרחים בגינת הרחבה ואכתוב את המילה 'אלקודס' (ירושלים) בשפה הערבית. חיפשתי סימטריה ודרך להיכנס לנעליים שלהם. להפתעתי נתקלתי בהתנגדות להצעה על ידי המארגנים בתואנה שזו עבודה פוליטית ואין לה מקום באירוע ממלכתי. לפיכך שיניתי את המילה 'אלקודס' למילה 'מרחבא' (ברוכים הבאים), ובמקום לשתול את הפרחים בתוך האדמה שתלתי אותם על גבי משטח מלאכותי שהנחתי על רצפת האבן.

נט: הרעיון להשתמש בשפה הערבית מאוד מדבר אלי. אני תמיד מרגישה שיש אליה יחס כפול בחברה שלנו. מצד אחד היא אחת השפות הרשמיות של המדינה ומצד שני קיים פחד ממנה. גם הרעיון לעבוד עם פרחים, חיים, קטנים וצבעוניים, נראה לי מאוד מעניין. יחד עם זה כשאני חושבת עליון עומדת לבד באמצע ירושלים עם כל המורכבות שלה, ועובדת עם נושא כל כך טעון ופרחים כל כך עדינים, זה מרגיש מאוד חשוף. כשהגשתי את ההצעה, לא חשבת שהנושא עלול לעורר התנגדות?

נא: כן ולא. איפהשהוא הייתה לי מחשבה תמימה שדווקא בעולם האמנות לא אתקל בהתנגדות. חשבתי שכשמדובר באמנות אני יכולה להרגיש בנוח לבוא ממקום מאוד חופשי ופתוח לעשות דברים עד הסוף בלי הפחד מה יגידו ואיך זה ישתמע מבחינה פוליטית, כי אמנות בעיני היא דרך להעלות דברים לפני השטח. גיליתי להפתעתי שכאשר נוגעים בסכסוך היהודי ערבי מיד כולם מתחילים להתפתל באי נוחות, אפילו אמנים.

נט: אני חושבת שמה שגרם לך לשכוח את זה היה שהרעיון לעבודה נבע ממקום מאוד אנושי ורגשי, ופתאום הבנת שניתן לפרש אותו בצורה פוליטית בלבד.

נא: נכון. באותו בוקר קיץ חם כשנסעתי וראיתי את הפועלים הערבים שמוכנים לעשות כל עבודה, בתנאים פיזיים קשים ובניגוד למה שהם מאמינים בו, כדי להביא אוכל הביתה ראיתי את הצד האנושי בכך. חשבתי פתאום על סבא שלי שבא לארץ ועבד עם הטוריה בשמש, בחום של הנגב כדי לפרנס את המשפחה בלי לבחול בשום עבודה. הרגשתי אמפתיה והזדהות למרות שבסיטואציה הזו הייתי

נא: נכון. הייתי קצת בהלם. המצב שנוצר עייף אותי והחליש אותי. הרגשתי שבאתי ממקום של אמפטיה ופתאום מצאתי את עצמי מעוררת רתיעה. הרגשתי שהפכתי לגורם מפריע והאינסטינקט הראשוני שלי היה לוותר, לפרוש. יחד עם זה היה בי צד שלא רצה לוותר, הרגשתי שחייב להיות לזה המשך ולו רק בגלל שהבנתי עד כמה הנושא טעון. שימח אותי בכל זאת לדעת שגם למארגנים היה חשוב למצוא פתרון ומצידם הם מאוד רצו לקיים את המיזג בתנאי שהפרשנות תהיה פחות חד משמעית. דיברתי עם כמה אנשים. היו כל מיני דעות לגבי אופן ההמשך. הפגישה איתך חיזקה אותי לא לוותר על הפעולה. את סיפרת לי על עבודה דומה שעשית במסגרת הערת שוליים בשנת 2007, בה כתבת על גבי קיר בסדנת ההדפס בירושלים את שם הסדנה בשפה הערבית – וורשאת טיבעת אלקודס. אני אגיד לך את האמת - הופתעתי לגלות את זה כי אני יודעת שזאת שפה שלא שמעת בבית...מאיזה מקום את התחברת אליה?

נט: גדלתי בצורה שתמיד נמצאת על הגבול בין זהויות. כילדה שחותה עליה לישראל וגדלה לאם לא יהודיה תמיד הרגשתי זרות וניכור מסוימים ולא ממש שייכת. עד היום ישנן כמה זכויות בסיסיות שאינן זכאית להן כמי שאינה מוגדרת כיהודיה. מצד שני נראיתי מאוד שייכת והצד הלא יהודי שלי היה בלתי נראה. אני חושבת שמהמקום הזה פיתחתי רגישות למחיקה של תרבות ושפה בין היתר של השפה הערבית שגם היא איננה חלק מהקנון הישראלי. כאשר חשבתי על עבודה במסגרת אירוע 'הערת שוליים' של קבוצת סלה-מנקה, רציתי להזכיר לנו את התשתית הערבית של שכונת מוסררה אשר בה התקיים האירוע ואת האשליה בה אנו חיים על פיה התרבות המערבית ה"נאורה" מושרשת באזור, למרות שבמרחק הליכה מסדנת ההדפס רוחשת וגועשת תרבות שונה לחלוטין. עבורי קביעת השלט היוותה הכרה בתרבות הערבית ומאידך תזכורת לתחושת האיום שאנו חווים ממנה.

נא: זה שסיפרת לי שעשית עבודה עם תוכן דומה מאוד חיזק אותי. כאשר דיברתי עם אנשים הסתבר לי שגם האמן ישראל רבינוביץ שהיה בעבר המורה שלי, עשה לפני כעשר שנים עבודה עם השפה הערבית. הוא כתב בכתובת אש את המילה 'ישראל' בערבית, שהיא למעשה שמו הפרטי ושמה של המדינה. בעצם השריפה הוא העלה את הקונפליקט האם כאשר המילה ישראל כתובה בערבית היא עדיין מקבלת את אותה יראת הכבוד שבה התייחסו לכתובות אש מאז קום המדינה. בדיעבד אני יודעת שגם חברי קבוצת פרהסיה ריסו מילון גרפיטי ערבי-עברי על קירות ובכך העלו אל פני השטח את המודעות למחיקת השפה הערבית ולהעלמתם של האנשים שמשתמשים בה. מתוך תגליות אלו הבנתי עד כמה השימוש בשפה יכול ליצור תרבות וגם להפוך את בני האדם המשתמשים בה לנראים או בלתי נראים.

נט: מסתבר שיש לא מעט אנשים שעוסקים בנושא הזה, של מחיקת השפה הערבית על כל משמעויותיה מתוך התרבות שלנו. ייתכן שאמנים שיש להם רגישות אסתטית רואים גם את היופי בכתב הערבי ורגישים למראה של השפה שיש לה גם היבט חזותי. אבל מתוך ההיכרות שלי אותך אצלך השפה הערבית היא חלק הרבה יותר אינטגרלי מהקיום שלך.

נא: כן, במקום בו גדלתי בארץ, התרבות השלטת היא צפון-אפריקאית. מגיל צעיר ספגתי מוסיקה, נוסטלגיה, שפה, מסורות אירוח ובישול, וגם הרבה חשיבות ליופי ולאסתטיקה שמושפעים כולם מהתרבות הערבית. ככל שנעשיתי מעורה בחברה הישראלית, בפנימייה ואח"כ בצבא, היה בי מעין צורך להסתיר חלק נכבד מהתרבות שלי. עד לפני כמה שנים בכלל לא הבנתי כמה היא חלק מהאישיות שלי וכמה היא עיצבה את האדם שאני היום, אדם מערבי הנשען וניזון מהתרבות הערבית. היום אני מרגישה שאני עושה מאמץ גדול לעמוד על המורכבות הזו בתוכי, בעיקר דרך היצירה שלי. מנסה להבין איזה חלק בי צמא למערב ואיזה מתגעגע למזרח.

נט: כך שאני מבינה שבעצם היה לך צורך להעלות לסף התודעה את השפה הערבית כצוהר לעולם תרבותי.

נא: תראי, עד גיל 19 גדלתי לצד סבתי מצד אבי, אשה מיוחדת ויוצאת דופן אשר אליה הייתי מאוד קרובה. שפת האם שלה הייתה ערבית מגרבית (מרוקאית) ואמנם היא למדה לדבר עברית אך אני בתור ילדה התעקשתי להקל עליה ולדבר איתה בשפה הנוחה לה. היום בדיעבד אני חושבת שהרגשתי שיש בבית של סבתא, עומק תרבותי קסום חבוי מתחת לפני השטח שהשפה הינה קוד בעזרתו אני יכולה לפענח את מהות המקום ממנו היא באה.

נט: יחד עם זה, מתוך ההיכרות שלי אותך, אני יודעת עד כמה ההתחבטות בתוך החלקים השונים שלך איננה קלה לך. את אמרת לי פעם: "תמיד אני נופלת לתוך הבורות האלה, אני רוצה לעשות עבודה הכי לא פוליטית ובסוף היא יוצאת פוליטית" למה את מתכוונת?

נא: כשחשבתי על העבודה הזו רציתי לעבוד עם השפה הערבית ולהזכיר לאנשים שהשפה הזו היא קודם כל שפה בלי משמעויות פוליטיות.....בסוף מצאתי את עצמי עושה עבודה שקודם כל קוראים אותה בצורה פוליטית. כמעט בכל עבודה שלי אני מרגישה חייבת לעסוק בתכנים הללו שבוערים בתוכי אבל כשמקטלגים אותי לא נוח לי. ברור שכשמחברים את המילה 'אלקודס' למשמעות המצומצמת של התקופה הישראלית בה אנו חיים היא מיד תקבל משמעות פוליטית זה אין לי ספק ואני לא תמהה על כך אך כשמסתכלים בצורה רחבה על שם העיר הזאת בפי הערבים בסך הכל מבינים שמדובר בעיר קדושה ליותר מעם אחד. והמסר הוא מסר של סובלנות ולא של התגרות.

נט: כן, אבל גם בתערוכות קודמות שהיו יותר אישיות הירגשתי שיש פער בין מה שאת מנסה לבטא לבין מה שמתקבל. למשל בתערוכה 'אנט וסמר' שהיצגת בגלריה אנטיאה במסגרת הפרוייקט 'אמנית חונכת אמנית' אותו ניהלתי, קראת לעצמך 'אנט' כפי שהיית יכולה להיקרא לו משפחתך נשארה

נא: נכון, כי אני חושבת שההגדרה 'תרבות מזרחית' בהקשר הזה לא נכונה. בעיני קיימת תרבות מערבית ותרבות ערבית, וגם תרבויות נוספות רבות מן המזרח. המושג 'תרבות מזרחית' בהקשר המקומי הינו המצאה ישראלית רק כדי לא לומר תרבות ערבית ואינו מגדיר את השורשים האמיתיים שמהם התרבות הזו יונקת. ההגדרה הזו מצמצמת את העשייה שלי להקשר המקומי הישראלי בלבד ולא לתופעה של אנשים חצויים בין הערבי למערבי שבהם. פגשתי אמן איטלקי שאמר לי שהוא ראה עבודות של אמנים בירדן שמאוד הזכירו לו את העבודות שלי. אחד הסופרים שמאוד השפיעו עלי בהתייחסות למורכבות הזאת הוא אלבר ממי שהיטיב לתאר בביוגרפיה שלו 'נציב המלח' וברומן ה'גר', את המאבק התמידי בין הצורך להשתמש בכלים מערביים לבין הרצון להוקיר ולהשלים עם הערבי שבו.

נט: נראה לי שחשוב לך לחשוף את הרבדים שנמצאים מתחת לפני השטח. המורכבות הפנימית הזו והמתח שבין התרבויות נמצאים גם במציאות החיצונית. את זוכרת את אותו יום כשישבנו יחד בבית קפה במושב הגרמנית בירושלים? פתאום עבר טרקטור עם נהג ערבי צעיר. זה היה זמן קצר לאחר פגיועי הטרקטורים. שתינו קלטנו אותו ומכיוון שישבנו קרוב לכביש מיד נדרכנו. רגע לאחר מכן חסם את הטרקטור ג'יפ של מג"ב ושוטר עם רובה שלוף עלה לקבינה של הנהג. הנהג הערבי, שהיה למעשה נער צעיר ורזה התחיל לרעוד. ומה שהיה עוד יותר חזק היה שמכל המסעדות ובתי הקפה בסביבה יצאו הטבחים ושוטפי הכלים הערבים בחשש ובדריכות לראות מה יקרה. פתאום כל הרחוב התמלא בבחורים ערבים. כשנגמרה הדרמה ושוטר המג"ב שחרר את הנהג לדרוכו, חזרו כל העובדים לחדרים האחוריים של מקומות העבודה שלהם והרחוב חזר לחזות הישראלית והשלווה.

נא: זה בדיוק זה. כל כך סימבולי...אני מרגישה שהמציאות החיצונית הזו היא ממש מראה למה שמתחולל אצל הרבה אנשים בפנים. באמת לא מפליא שאחרי סיפור הטרקטוריסט שחווינו, נתקלתי כעבור זמן-מה לא רחוק משם, במחזה של הפועלים הערבים ששותלים את המילה ישראל. כאן המציאות עלתה על כל דמיון והפכה להיות בעלת סמליות צינית, הפעם הפועלים לא היו צריכים לצאת משום כוך. הם עמדו בחוץ בשמש בכביש ראשי וחשוף ולמרות זאת היו בלתי-נראים.

נט: את יודעת, נטע, נדמה לי שבסופו של עניין העבודה שלך יצאה נשכרת מהשינויים שהוכנסו בה. היא הפכה ליותר מורכבת ויותר רב משמעית. במקום לכתוב את המילה 'אלקודס', אשר ניתן לפרש בצורה צרה כאמירה פוליטית בלבד, את המילה 'מרחבא' אפשר להבין במגוון של צורות. מצד אחד זו עשויה להיות פניה של ברוכים הבאים לערבים לבוא לירושלים, וזו אמירה שבמציאות הנוכחית יש בה מן הציניות. מצד שני, זו יכולה להיות התייחסות לבחירה שלנו להדגיש רק את קבלת האורחים הערבית שאנו חווים אותה כחלק הפחות מאיים בתרבות זו. מעבר לכך, את העובדה שלא שתלת את הצמחים בתוך האדמה ניתן לראות כסוג של מחווה לעבודות של עיסאם אבו שקרה, בהן הוא צייר קקטוס בתוך עציץ כסמל לתחושת הארעיות של העם הפלסטיני.

נא: כן, גם אני הרגשתי בסופו של עניין שהתהליך היה חיובי. במהלך הפרפורמנס תגובות הקהל היו

פורסם באתר 'מארב', אוקטובר 2009